

Szabó Gábor

Kilátás az utolsó hajóról

Krasznahorkai László prózavilága

(Bevezetés)

„Ask the angels who they’re calling,
Go ask the angels if they’re calling to thee
Ask the angels while they’re falling
Who that person could possibly be”
(Patti Smith: *Ask the angels*)

Krasznahorkai László életművéről csaknem negyedszázada nem jelent meg átfogó igényű méltatás: Zsadányi Edit 1999-ben kiadott monográfiája volt az utolsó olyan munka, amely efféle összegző áttekintésre vállalkozott. Az irodalmi gépezet automatizmusából adódóan természetesen folyamatosan születtek értékelések, kritikák, néhanagyobb lélegzetű tanulmányok az azóta eltelt immár negyedszázadban sorjázó Krasznahorkai-művekről, ám a minduntalan formálódó, saját szövegmultjából tudatosan építkező életmű folytonosságának, újra- és újrászövődő mintázatának vizsgálatára a hazai kritika valamiért nem vállalkozott.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Krasznahorkai művészetének jelenléte és reputációja a nemzetközi irodalmi életben alighanem intenzívebb, mint Magyarországon, ám e különös jelenség társadalom-, ízlés- és kultúrszociológiai okainak felfejtésére e monográfia természetesen kísérletet sem tesz.

Megpróbálja viszont egy tágabb kultúratörténeti összefüggéshálóba helyezve értelmezni az életmű poétikai, elbeszéléstechnikai eljárásait, illetve kitapogatni azok

filozófiai, gondolkodástörténeti gyökérzetét. Ugyanakkor tartózkodik az 1999-es monográfia megjelenésének idején a hazai irodalmi gondolkodásban még kiemelt szerepet játszó irodalomtörténeti behatárolás kényszerétől, amelyben az életmű posztmodern vagy modern (elő- és utómodern) jegyeinek rigorózus osztályozása játszana szerepet. Ennek oka egyrészt persze személyes ízlés és látásmód kérdése, másfelől pedig egyébként is úgy látom, napjaink kulturális-művészeti irányaira nézvést már jó ideje, Krasznahorkai életművét illetően pedig kiváltképp meglehetősen terméketlennek tűnik ez a kérdés-irány.

S ahogy a Krasznahorkai-regények állandó szökésben lévő szereplői is a szövegek labirintusszerű világában bolyongva, csalókanak bizonyuló illúziókba kapaszkodva próbálják megérteni saját eltévedésük szerkezetét, úgy a monográfia maga is a legismertebb Krasznahorkai-toposz, az *úton lét* mintáját követve egyfajta utazásként igyekszik bejárni a szerző útvesztőszerű szövegvilágát. Ezért áll a kötet élén *Az utolsó hajó* egyszerre földrajzi, metafizikai és mitikus regisztereket elegyítő, gazdag kulturális vonatkozásrendszerbe íródó, az útra kelés pillanatát és kényszerét s egyben a pálya indulását is jelző elbeszélése, míg a monográfia későbbi fejezetei az életmű további darabjait e hajóút során feltáruló szövegtájakként veszik szemügyre.

A regényeket ugyan megjelenésük sorrendjében, vagyis a klasszikus utazástörténetek lineáris logikájának megfelelően vizsgálom, ám mivel Krasznahorkai prózavilágának mind poétikai eljárásrendje, mind pedig

ismeretelméleti szövedéke éppen az efféle célképzetes folyamatosság optimista szemléletét kérdőjelezi meg, szövegeinek látásmódja és formanyelve a monográfia módszerét is befolyásolva lehetetlenné teszi az egyenes irányú haladást.

Krasznahorkai írásművészetét téma- és formavariációk, alakmások, nyelvi-gondolati pász mák, motívumvándorlások ismétlődő mintázata jellemzi. A kifejezés, a kifejezhetőség kétségességére, a közvetíthetőség (abban az értelemben is, hogy tudniillik van-e *mit* közvetíteni?) problémájára, a nyelv, a fogalmak érvényességére vonatkozó kínzó kérdések nem csupán tematizálódnak a regényekben, de az ismétlődő motívumalakzatokat új összefüggésekben láttató prózaformában is testet öltönek. A fókuszváltások, ismétlések, egy mind pontosabb kifejezésre törő nyelv és forma kimunkálásának reménytelenül elszánt igényét jelzik, s egyúttal szerteágazó, visszamenőleges értelemmódosulásokat, távoli kapcsolatokat teremtenek az egyes alkotások és az ekképp folytonos (át)alakulásban lévő életmű egésze közt. Ez az oszcilláció a mozgékony, rögzíthetlenség érzetét kölcsönözi az életműnek, s így Krasznahorkai-regényt olvasva tulajdonképpen sohasem egyetlen művet olvasunk, hanem előre- és visszautaló nyomok szövevényes összefüggéseiben próbálunk tájékozódni.

Ez az útvesztőjelleg az oka és magyarázata annak, hogy bár a monográfia megjelenésük időrendi sorrendjében tekintünk át az egyes szövegeket, azokat inkább egy visszamenőleges értelemlehetőségeket teremtő és jövőbeli kapcsolatokat egyképp sejtető összefüggésháló pillanatnyi

csomópontjaiként kezeli. Herman, a vadőr alakja – hogy csak egy példát említsek most – már a *Kegyelmi viszonyok* lapjain magába írta *Az utolsó farkas* és a *Herscht 07769* főszereplőinek majdani átalakulását, míg az *ÁllatVanBent* üvöltése nemcsak újrakeretezi mindhárom művet, de *Az ellenállás melankóliája* rombolásjelenetének egy lehetséges magyarázatát is nyújtva olyan előre- és visszaható cirkulációt indít be az említett szövegek közt, melynek során azok mindegyike minduntalan újabb jelentéslehetőségekkel gazdagodik.

Az életmű vizsgálatára tehát a folytonosság és a hálózatosság szempontjai keresztezik egymást, ekképp a szövegtájak keretei az elemzések során folytonosan szétcsúsznak, újraparendeződnek, változékony értelemalakzatokba állnak össze. A monográfia fejezetbeosztása így csak látszólag esik egybe az egyes művek bemutatásával, szándéka inkább az életmű hálózatos rendbe kapcsolódó, s e mozgás során egymást is minduntalan újraértő gondolati, képi, motívikus vagy elbeszéléstechnikai csomópontjainak megragadása.

Az eddigiekből is következően ilyen fontos sűrűsödési pontja az életműnek a *labirintus* nyelvi és formai, illetőleg létszemléleti dimenziókat egyszerre mozgósító alakzata, és ezzel összefüggésben a *távolság* és a *határ* egymást variáló, a tájékozódás lehetőségeit mérlegelő képei. Ez utóbbi a művek megalkotottságát illetően is lényeges szervezőelem, hiszen Krasznahorkai prózavilágában a stílári regiszterek, beszédmódok határainak átlépése éppen úgy meghatározó jelentésképző funkcióval bír, ahogyan a fikció és a valóság, a fennkölt és a triviális, a fizikai és

a metafizikai, a mitikus és a reális közt húzódnó határvo-
nalak folyamatos megsértése is.

A tájékozódás nehézségeinek egzisztenciális és metafi-
zikai konzekvenciáit közvetíti a *csapda* változatos – és a
formanyelvet szintén átható – ábrázolásainak gyakorisá-
ga, ami viszont az emberi pozíció kudarcosságának, a lé-
tezésére vonatkozó magyarázatok korlátozott érvényes-
ségének megjelenítésén keresztül a „*felesleges ember*” (a
turgenyevi Hamlet és Don Quijoték) egymást idéző
szerepváltozataiként jeleníti meg az emlékezetes regény-
karaktereket. Sőt, nem csupán azokat, hiszen a művek
önreflexív elbeszélői eljárásainak köszönhetően Krasz-
nahorkai regényvilága szintén kivonja magát saját fogal-
miságának hatálya alól, s így elbeszélés és elbeszélő, szö-
veg és szerző maga is e feleslegesség hol mulatságos, hol
tragikus prédájává válik. A közvetítés és megértés esetle-
gességének rögzítése az életműben a *fordítás* hermeneu-
tikai és egyben egzisztenciálfilozófiai rétegeket kirajzoló
motívumváltozatainak hangsúlyos megjelenését eredmé-
nyezi, magához kapcsolva az *eredet* (a *távolság* áthidalha-
tóságának és a *fordítás* problémáját ismét játékba hozó)
metafizikai és nyelvfilozófiai hangoltságú kérdéskörét.

A maguk teremtette labirintusokból való kijutást, a
metafizikai és nyelvi határok átlépését, a távolság áthi-
dalását célzó kísérletek mind a regényhősök, mind pe-
dig az önmagukat reflektáló elbeszélők számára rendre
kudarccal végződnek, ami pedig az *apokalipszis*, a bu-
kás gazdag képi és nyelvi motívumhagyományát szövi a
végállapot előtti utolsó pillanatok analízisét megjelenítő
művekbe.

A Krasznahorkai-szövegek apokaliptikus hangoltságának emlegetése a kritikai szakirodalom egyik közhelye, a monográfia azonban a prózanyelv humorára, ironikus frekvenciáira is igyekszik felhívni a figyelmet. Nemcsak egyes regények, mint például a *Báró Wenckheim hazatér* Rejtő Jenőt idéző helyzet- és jellemkomikumaiban, ferge-teses nyelviségében csendül fel ez a karneváli nevetés, de azt hiszem – és ismét a határok átjárásának kérdésénél járunk –, Krasznahorkai legsikerültebb alkotásainak mindegyike a nyelvi humor finom tónusával ellenpontozza, illetve mossa össze a regényvilágban ábrázolt tragikumot. Evidens példája ennek többek közt a *Megjött Ézsaiás*-ban Korin nagylélegzetű próféciaja, amely a nyelvi-poétikai megoldások ironikus fénytörésében, a szituáció dramaturgiájában egyszerre tűnik komikusnak és patetikusnak, humorosnak és magasztosnak. Kafkai értelemben – akinek barátai az ismert anekdota szerint végignevették *A per* felolvasását – Krasznahorkai hasonlóképpen humoros szerző, és alighanem művei befogadástörténetének egyik deficitje, hogy a *Sátántangó* és *Az ellenállás melankóliája* akkori gazdag és megalapozó recepciója nem fordított kellő figyelmet e regények ironikus modalitására.

Krasznahorkai prózanyelvének intenzitása a hívás, a hang, a megszólítottág érzékeltetésében rejlik, melynek során a beszéd a lét feltárulkozásának lehetőségével kecsegtet. Ez a megváltás lehetőségének csalóka reményét csempészi a művek világába, mely bizakodás az *angyal*, míg a remények kudarcba fúlása a *gonosz* figurájának szerepvariációiban ölt testet az illúziók és a fenyegetettség együttes atmoszférájába burkolózó szövegvilágban.

Az életmű most utolsóként említett motivikus csomópontjai az angelológiai hagyomány szakrális, líratörténeti, nyelvfilozófiai, sőt képzőművészeti szárait, s a határsértő regiszterváltások eredményeképp pedig azok groteszk kifordítását is a prózanyelvbe emelik.

Különösen izgalmas a szövegek filozófiai, elsősorban a lét- és ismeretelméleti tradícióból táplálkozó hagyomány-elemeinek vizsgálata. Krasznahorkai írásai nem egyszerűen valamiféle díszítő ornamentikaként építik magukba ennek gazdag tárházát, hanem egész egyszerűen a szövegek megszólalásának alapvető létmódjaként érzékeltetik a gondolkodástörténeti hagyományba ágyazottság kikerülhetetlenségét, illetve az ezzel történő számvetés feladatát és felelősségét.

Ami nem azt jelenti, hogy regényei és elbeszélései levezethetők lennének bizonyos filozófiai iskolák vagy tételek felől, vagy hogy szövegei valamiféle szofisztikai tételmondat doktrínájában rögzülő tanulságot óhajtanának közvetíteni.

Az életmű Hermann Hesse üveggyöngyjátékosaihoz hasonlóan rendezí új és új mintázatokba kultúránk, nyelvünk alaptoposzait, meghatározó problémahalmazait – ezek metaforikus sűrűsödései lennének az életmű imént jelzett motivikus csomópontjai –, melyek aztán a narráció poétikai, elbeszéléstechnikai eljárásainak köszönhetően polemikus, egymást hol megkérdőjelező, hol cáfoló, harmonikus és disszonáns összhangzatban egyesülnek.

Krasznahorkai kereséstörténetei nem pusztán tárgyukká teszik, eseményként ábrázolják a létezés egzisztenciális feladatként adott problémáját, de nyelvi mintázatuk

is ennek az évezredes kereséstörténetnek a szűrőjén keresztül, azt ismételve bontakozik ki, sőt írásai szerkezete, formanyelve maga is e gondolkodástörténeti kérdésekbe visszaíródó jelentésképző erőként befolyásolja szövegei értelmezési lehetőségeit.

A formanyelv jelentéspotenciáljának izgalmas kihasználása teszi lehetővé többek közt, hogy Krasznahorkai prózájának világirodalmi rokonsága között ne csak a közismert kafkai, beckett, bernhardi szövegösszefüggések, vagy a XIX. századi orosz irodalomhoz fűződő kapcsolatai kerülhessenek említésre, de a korai német romantika szerző-teoretikusai mellett például Borges elbeszéléseinek, vagy Cormac McCarthy szövegvilágának e tekintetben igen lényegesnek tetsző párhuzamosságai is láthatóvá legyenek. Ahogyan szintén a reprezentáció tárgyára visszamatató formanyelvének tükrössége teszi lehetővé Anselm Kiefer alkotásaival való összevethetőségét is, akinek tájképei mintha valóban a regények filozófiai topográfiájának vizuális emblémái lennének.

Krasznahorkai életművét a hívás, az odafordulás ígérete és a veszteség megtapasztalása, a megszólíttóság reménye és a kozmikus hallgatás kettős dinamikájának egyszerre tragikumba hajló és ugyanakkor groteszk hangoltságú feszültsége mozgatja. Az életművet behálózó néma, vészjós-ló vagy épp bukásukban tragikomikussá váló angyalfigurák folyamatos jelenléte mégis a remény antropológiailag kódolt illúziójától történő megszabadulás lehetetlenségét jelzi, a személyes sorsok semmibe hullása, a metafizikai otthontalanság és a társadalmi, kulturális veszteségtapasztalatok ellenében derengő tragikus bizakodást.

S talán épp ennek köszönhető a saját rituális-művészi önfelzárkózásán munkálkodó, elhallgatásokba fulladó, megszólalásának kikerülhetetlen elhibázottságát és feleslegességének érzetét folyamatosan tematizáló életmű minden újabb nekirugaszkodása is: egy mindig-utolsó hajó vízre bocsátása.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.
www.magveto.hu
www.facebook.com/magveto
magveto.kiado@lira.hu
Felelős kiadó Dávid Anna

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., 2024-ben
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

Felelős szerkesztő Dávid Anna, Schmal Alexandra
Korrektor Balogh Emerencia
A kötetet Pintér József tervezte
A címlapon Szilágyi Lenke felvétele
Műszaki vezető Takács Klári
Kiadványszám 9314
Garamond Premier Pro betűtípusból szedve
ISBN 978-963-14-4113-0